

PÉTERFI KÁROLY ÉLETE ÉS MUNKÁI.

MÁSODIK RÉSZ.

Péterfi Károly munkái.

I. »A philosophia históriája.«

Péterfi phil. művei ösmertetését nem ok nélkül kezdjük a philos. históriájával. Tanulmányoiban ő maga is történeti úton indult. A philosophia históriáját tartotta a legkönnyebb és legcélszerűbb kezdetnek s oly útnak, melyen az emberi okosság fejlődését szemlélve és kísérve a különböző idegen gondolkodásokat értelemmel lehet elsajátítani. Ezt tartotta oly themának, melynek tanulmányozása által maga a tanulmányozó is lassanként az öngondolkozásra erősebbé s képesebbé válhatik.

Magyar munkát alapul nem vehetett föl. Ruszek Józséfnek volt ugyan már phil. története. (A Filozófiának rövid históriája. Veszprém 1818, 8-r. 378 l.), hasonlóképen az Ercsey Dánielé (Phil. hist. Debreczen 1825., 8-r. 193 l.) is a közönség kezén forgott, de eltekintve az írók phil. álláspontjától, Ruszeké Erdélyben kevésbé volt ismeretes, Ercseyé pedig később jelent meg, mint hogy ő hasznát vehette volna. A vele egy állásponton álló Márton István és Köteles Sámuel hasonlóképen megírták a phil. históriáját is, de mindkettő munkája kéziratban maradt. Péterfi főképen német forrásokra volt utasítva; forrásait maga így számolja elő: Krug Phil. históriája, Lexiconja, Brucker, Buhle, Tennemann Phil. hist. Junke Schul-real lexiconja, Tiedemann, Biedermann, Reinhold stb. Dolgozott pedig a következőképen. Olvasta Krugot s a mint oly philosophusokhoz ért, a kiktől közönségen forgó művek maradtak fenn, a gazdag Teleki-könyvtár segítségével azokat szedte elő s olvasta ama philosophok műveit s

jegyzett, kombinált s a maga kombinációit a felsorolt philozófiai írók megjegyzéseivel összevetette s a maga munkáját aztán alkotta meg. E jegyzetek kézíratai ma is megvannak, de phil. históriája is tele van az illető írókból való eredeti szemelvényekkel. Az így készült munka természetesen nem tekinthető eredetinek, de nem is pusztá átdolgozás. Munkálkodási módját különben legjobban jellemzik az ő következő szavai: gyűjtögettem mint a szorgos méh, de minden csepp mézet, sőt azt is mit innen onnan bővebb mértékben átvettem, előbb öntudatom katalánában kifőztem, megsűrtem és így értelmileg elfoglalva egészen magamévá, jogilag tulajdonommá tettem. Melyik méh tudná megmondani, — folytatja tovább — melyik mezőről, melyik virágról és melyik élőfáról mennyi mézet vagy édességet vitt kosarába? Vajjon az állati vagy növényi organizáló erő megtudná-e mondani, hogy élő testének minden kidolgozott és elsajátított részei honnan, mikor és minő elemekből kerültek, melyek még is most mind övéi és nem másokéi. (Egyh. besz. Elősz.)

E megjegyzéssel azt hisszük túltehetjük magunkat Péterfi philos. munkái eredetisége vagy nem eredetisége kérdésén.

A mi a phil. história rendszerét illeti, — ez három nagy részre oszlik, jobbára a Krug-féle felosztással, az első rész Kr. e. 1250 évvel Orpheuson kezdődik, s Kr. u. 550 évvel Simpliciusal végződik; a második rész a 17-ik század közepe tájáig tart; a harmadik rész a jelenkor filozófiájával foglalkozik.

A három rész közül csak az első jelenhetett meg nyomtatásban, de bár kéziratban maradtak, a másik kettőről is érdemes szólani. Phil. tanszéken nyilvános előadások alapjául szolgáltak azok s aztán az egész embert összes művei mutatják.

Péterfi szerint a phil. históriája azon sokféle iparkodásokat adja elő, melyek által az emberi lélek a természet és szabadság legelső és legutolsó vagy legfőbb okairól való tudománynak eszképét megvalósítani törekedett. — A tartalmat tekintve, azokat akarta csak fölvenni, kik a philos. tudomány művelésére szembetűnő befolyást gyakoroltak s ellenben mellőzni akart mindent, a mi a históriai összefüggést és átnézetet zavarná. Ez azonban neki nem sikerült, már az maga, hogy első szándéka ellenére nem Kr. e. 600 évvel, de 1250-el Orpheuson kezdte a históriát, mutatja mit hibázott. Inkább ismerettári pontossággal, mint his-

tóriai kritikával járt el. Apró duodec phil. írókat sem mellőz, a helyett, hogy csak a főbb képviselőkre szorítkoznék. Tárgyalási módja eleintén ethnographiai s a görög philos. világban, beleértve egész a jelenig, biographikus, a mi természetesen nem zárja ki, hogy a görögöktől kezdve a felmerült eszmék szerint ne csoportosítsa a philosophusokat. Plátót p. o. így tárgyalja. Kezdi vele az akadémiusokat, elmondja elég részletességgel Plátó életrajzát, a Cicerónál s Diogenes Laërtiusnál talált mythosokkal; áttér philosophiájára s ezt nagy részletességgel és szabattossággal jellemzi s végre közöl egy csomó anekdotát Plátóról való emlékezetességek cím alatt. A mint megy ez az első részen, ép úgy folyik a kézirati második részben, csak hogy ez a második rész már tárgyánál fogva — a dialectica és scholastica kora, mysticismus, átmenetiek — sem oly élvezetes, mint a görög és római philosophusokat tárgyaló első rész.

A harmadik részben három időszak foglaltatik. Az első időszak még mindig a scholastica s a régi rendszerek megdöntésére irányzott harcokkal foglalkozik, s megy a 17-ik század közepéig, a második szakasz a 18-ik század végeig Bacontól Cartesig tart s ebben a skepticismus és dogmatismus »új önmegállási próbáit« adja elő; a harmadik szakasz a criticismus által kezdett új philos. korról kezdődik.

E korról Péterfi többi philos. munkái s egész iránya ösmertetése végett érdemes egy kissé foglalkoznunk.

A königsbergi mester philosophiáját így jellemzi. Midőn Kant philosophálni kezdett, az ecleticismus, empirismus, dogmatismus uralkodott, mik mellett még a Hume skepticismusának is voltak hívei. Kant ez állapotnak akart véget vetni. E végre az egész emberi ismerő tehetséget megvizsgálta, hogy annak törvényeit, határait megismerje s azokat mintegy kimerje. — E megvizsgálást nevezte Kant a tiszta okosság kritikájának, »mivel úgy vélekedett, hogy az okosságnak (=ész) nemcsak magát kell úgy, mint tiszta, a tapasztalástól független tehetséget kritizálni, hanem minden annak alárendelt tehetségeket, érzékenységet és értelmet, minthogy amaz, az emberi léleknek legfőbb instantiája.« Böven fejtegeti aztán Péterfi a Kant tanait, hű és értelmes képét adva az egész iránynak. Végül pedig elmondja a criticismus felőli nézeteit is. Kant szerinte célját nem érte el,

a dogmatismus a Kant törekvései után sem szűnt meg s még jobban emeli a fejét mint valaha, a skepticismusnak meg egyenesen újabb utat nyitott stb. Ennek aztán abban találja okát, hogy Kant philosophiájának valami erős alapja nem is volt, sokat tett fel, a mit meg kellett volna mutatnia, vagy a mit meg sem mutathatott. De az időt sem látta Péterfi e philosophiára nézve kedvezőnek; az akkori politikai viszonyok nagyon félénkekké tették a positiv egyházi s állami alkotások híveit, ezért aztán az új tudomány is eretnek tudomány volt az ő szemökben. De nem is soká tartott a Kant iskolájának a győzelme; majd a sok érthetlenség, szokatlan műszavak stb. sok bajt szültek, s oly elmék is mint Fichte, Schelling, elhagyták a Kant útjait. Ugyanez történt Kruggal is.

Végre odaértünk, hová a magyar kritikai iskolát be kell soroznunk. Márton István is, ki kezdetben egészen Kant után indult, később Krugot fogadta mesterévé. Péterfi teljesen a Krug híve, minden ízében a most említett philosoph követője.

A phil. história ösmertetésére visszatérve megjegyezzük még, hogy minden phil. író életrajza s gondolkozásmódja ösmertetéséhez gazdag könyvészet van csatolva. A magyar phil. irodalomról Péterfinél még nincs szó... Általában elmondhatjuk, hogy csak sajnálnunk lehet, hogy e nagy munkának csupán első kötete jelent meg nyomtatásban. Teljességre még mai fordításainkkal sincs felülmúlva, bőven és értelmesen magyaráz s csak a műszavakkal való küzködés avit sokat értékén.

Könyvészet. Filozófusok és a filozófia históriája. I. Rész. Régi filozófusok és filozófia históriája; kezdődik Krisztus születése előtt mintegy 1250 esztendővel Orpheuson, végződik Kr. sz. u. 550 eszt. Simpliciuson és foglal magában 1880 esztendőket. Kiadta P. K. Marosvásárhely 1833. Ref. Koll. 8-r. 484 l.

Második Rész. Középkorifilozófusok és filozófia históriája. Kezdődik Krisztus sz. u. mintegy 800 esztendővel, — végződik Krisztus sz. u. a 17-ik század közepe táján és foglal magában 850 esztendőt. Kiadta P. K. Kézirat. 41 iv.

Harmadik Rész. Az új idői filozófia históriája, mely kezdődik Kr. u. 15. századdal és megyen a jelenvaló ideig. Kiadta P. K. Kézirat. 30 iv. (Marosvásárhely 1831. dec. 18.)

II. A transcendentalis synthetismus rendszere.

Krug a philosophiát az emberi lélek összes munkásságának eredeti törvényeiről vagy az Én-nek eredeti formájáról való tudománynak tartja. A philosophia e meghatározásából következett, hogy Krug az öntudásban s annak közvetlen tetteiben keresett alapot a maga rendszere számára. Rendszerét transcendentalis synthetismusnak nevezi. A transcendentalison érti az eredetit, azaz azt, a mi nemcsak a mi ösmeletünkre, hanem a mi összes munkásságunkra nézve is a priori meghatározottat s e szerint a tapasztalásinak, vagy annak, a mi a posteriori határozottat meg, alapja. Ennyiben amaz ezen túlmegy ugyan, de az emberi ismeretkörön belől esik. mivel a transcendentalis ugyan a tapasztalatihoz, mint a feltétel a feltételeshez s mivel a feltételes mindig valamire, a mi az ő feltétele mutat vissza. E szerint Krug mind a realismust, mind az idealismust, mely két pont körül forognak, végre is a philos. rendszerek, nem tartja egyébként, hanem valamely az öntudáson, azaz a létel és tudás, vagy a reale és ideale eredeti összeköttetésén túlrepülő, következésképen transcendens speculatio fajzatainak.

Krug szerint tehát sem az ideal a realból, sem megfordítva a real az idealból nem hozható le, mert a kettőnek eredeti s közvetlen összeköttetése teszi az öntudást. Ezen összeköttetésen kívül szerinte nincs öntudás. Ő tehát az öntudás határain belől philosophál, s e határokon belől igyekszik az öntudás eredeti tetteit felfogni, s az Én-nek eredeti határozmányait, tehetségeit, törvényeit s határait megvizsgálni s megismerni. — Ebben áll Krug szerint a philosophálás, melynek főcélja az emberi lélek minden vizsgálódó és cselekvő tehetségeinek s munkásságainak általános harmoniája, vagy az igazság és jóság. Kétféle principiumot veszen fel, idealist és realist. Real principium az Én, vagy az emberi lélek, a mennyiben ez minden emberi ismeretnek feltétlen oka s forrása. Az ideal-principium kétféle: anyagi, mely az öntudás tetteire vonatkozik s alaki, mely az öntudás tetteinek egymással való összeköttetési s főcéljaira való irányoztatási törvényeire vonatkozik. Mindezeket egy főtételeben így terjeszt-

hetni elő: En munkás vagyok, s minden munkásságomban tökéletes összhangra törekszem.

Ez tehát az a transcendentális synthetismus, mely Kant magyar követőit magához vonzotta, s melyben a Kant-féle criticismus minden hiányait pótolva s a criticismust tartós alapokra fektetve vélték feltalálni. Krug e rendszerét egy 8 kötetes művében fejtette ki. E munka Bécsben 1818. jelent meg. Péterfi e munkát vette munkálkodása alapjául s Krug gondolkozásmódját teljesen elsajátítván, az egész rendszert kidolgozta. Sajnos, hogy ide vonatkozó művei közül ismét csak egy kötet jelent meg nyomtatásban.

E rendszer rövid rajza a következő. Az egész philosophia két főrészből áll, alap-philosophiából s alapított philosophiából. Ez utóbbinak hat része van. Elméleti alaki phil. vagy gondolkodástan, (ez tiszta v. feltétlen; alkalmazott v. feltételes). Elméleti anyagi philosophia: Ismerettan (tiszta, alkalmazott). Izléstan tiszta, alkalmazott). Gyakorlati alaki phil. vagy jogtan (tiszta, alkalmazott). Gyakorlati anyagi philosophia: Erénytan (tiszta, alkalmazott). Vallástan (tiszta, alkalmazott).

A gondolkodástan elméleti alaki, a jogtan pedig gyakorlati alaki philosophiának azért neveztetik, mivel amabban a gondolatok, ebben pedig a cselekedetek alakjára vagyunk tekintettel.

A ismerettan és izléstan elméleti anyagi philosophiának azért neveztetnek, mivel ezekben a gondolkodást a tárgyakra nézve, tehát a meghatározott gondolkodást vagy ismeretet vizsgáljuk, még pedig amabban egyáltalában, emebben viszonylagosan, az anyagi érdek nélkül: kedvzésre nézve.

Az erénytan és vallástan pedig gyakorlati anyagi philosophiának azért neveztetnek, mivel ezekben a törekedések s cselekedeteknek nem csupán külső alakja vagy azoknak egymással s a törvény betűivel, hanem főleg annak lelkevel megegyezése és így belső anyaga, vagy természete vétetik fontolóra, melyet teszen az érzés, indulat, cél, lelkiismeret, erkölcsi jószág, főjő, Isten s halhatatlanság.

Ugy magát e rendszer ismertetését, mint e felosztást s az ezt magyarázó jegyzeteket Péterfi phil. históriájából s Alap-philosophiájából vettük. Maga az író mindig legjobban magyarázta önmagát.

A fentebb felhozott philos. rajz mindegyik ágát kidolgozta tehát Péterfi. A rendszer szerint első az *Alap-philosophia*. Ez tárgyalja a phil. fogalmát, a philosophálás eredményeit, fogalmát, a philosophia célját, a magában s magávali egységre jutás módjait, a philosophálásra megkívántató tulajdonságokat, annak akadályait stb. E bevezetés után magát az *Alap-philosophiát* következőkben mutathatjuk be. Először is az okfökről van szó, kifejtetik a dologi és észképi (ideal, real l. fent), okfő, vagy létel és tudás, és megmutattatik, hogy ezeknek, mint az emberi lélek legmagasb és semmi más fogalomból ki nem magyarázható fogalmainak eredeti összeköttetése (transc. synth.) teszi nemcsak a nagy világot, hanem a kis világot (makro-mikrokosmos) és magát az öntudást is, mely minden józan philosophálásnak egyedüli kútfeje, rendszere, eszköze.

Ez meglévn, meghatároztatik: meddig terjed a philosophia határa? E határvonal meghúzása után előterjesztetnek az ellentétes philos. rendszerek s kimutattatik a transcendentalis synthetismus egyedüli helyessége. Ki lesz mutatva az is: micsoda erők és tehetségek teszik a lélek valóságát, lényegét, eredeti alakját s alkottatását. Utoljára arra ad az *Alap-phil.* feleletet: **Mi az ember végcélja, főjava s rendeltetése.**

Ez alaprajz azonnal elárulja, hogy itt Krug »*Fundamentalphilosophie*« (Wien 1818. 8-r. 314 l.) című dolgozatának magyar átültetésével van dolgunk. — Sokhelyt, a mint nagyjából összehasonlítottam, egyezik az irány is egész az egyes kifejezésesekig. De vannak önálló cikkek is benne. Péterfi nem szolgálai utánzó. Követi az alapul vett munkát, de történeti vonatkozásokkal bővebben illusztrálja, egyes kevésbé lényeges dolgokat elhagy, ismét más fontosabb témákat bővebben fejteget. Irálya értelmes, műszavai azonban már nem mindig helyesek, a minek oka a fejlődő philosophiai irány természetében fekszik.

Az említett önálló cikkek közé tartozik az is, mely a *philosophálás akadályairól* szól. A ki a philosophálásra megkívántató tulajdonságokkal, t. i. elfogultságoktól ment elmével és szívvel, az igazságra való állhatatos törekvéssel, a föltalált igazság szeretetével, szerénységgel, bizodalommal, kitartással törekszik a philosophálásban az igazságra és szabad-

ságra, az annak akadályait és nehézségeit is könnyen meggyőzheti.

Ez akadályok Péterfi szerint először is az ember testiségében, érzékiségében állanak. Ebből származik az a belső tunyaság, mely az embert az anyagiságba vonja s a józan okossággal való megelegedésre bírja; innen van a gondolatok szétszórtsága s határozatlansága, melyeknek logikai rendezésében a kellő tunyaság akadályoz; innen van a külsőkön kapás, melyekhez a testi ember egyébiránt is sokkal inkább szeret ragaszkodni, mint a belső élet álláspontját kikeresni s megtartani.

Ezen érzéki tunyasággal, ha még az önzés is egyesül, — akkor az ember még inkább elhajlik a philosophálásban az igazságtól, félszegen itél, sophista lesz. Ez az álbölcsesség pedig »a legfacsarosabb gátokat« vetheti a philosophálás elibe. Mert ez az ő önkényileg alakított fogalmaival, s ezekből mesterséggel szőtt, font itéletei s okoskodásai élével, szétvagdálja azt is, a mit csak meg kellene különböztetni, szörszált hasogat ott is, a hol semmi helyes különbséget nem lehet tenni, okokat feszeget ott is, hol minden nyilván van, a sima kákán is gücsöt keres és a helyett, hogy világítna, ámit. Ezáltal az ember belső ismerete lehetetlenné tétetik s oly fogalmak, rendszerek stb. származnak, melyek az életet kívülről akarják megkötni és bebojnyolítani. Innen származik aztán a formalismus, a scholasticus, a sectarius stb. gondolkodás.

Csekélyebbek azon akadályok, — mondja továbbá Péterfi, — melyek némely gyakran hallott szólásmódokban, vádakban szoktak nyilatkozni. Így p. o., hogy az ember előtt a természet belseje el van rejtve s a dolgokat a maguk lényege szerint megismerni lehetetlen. Erre az a felelet, hogy a mennyire meg lehet ismerni, annyira is csak a philosophálás által lehet mennünk. Másodszor, hogy a philos. csupa szörszálhasogatás, üres elmétekből áll, eredményei is üresek, — aztán, hogy a philosophia káros, az élet gyönyöreinek ellensége, veszélyes a vallásra, egyházra, államra stb. Ez ellenvetésekre aztán igazi eloquentiával megfelel s kimondja eredmény gyanánt, hogy a ki az efféle szemfényvesztő okok miatt a philosophiától idegenkedik és elfordul, az annak soha barátja s gyakorlója nem volt. A philos. rendszerek sokfélesége sem rettenthet el senkit, az élő igazság-

ban s igaz erkölcsiségben gyönyörködő lélek azokból még újabb ösztönt veszen és azokat, mint az értelmi s erkölcsi tökéletesedés eszközeit, okos megfontolással használja. Azt azonban megengedi, hogy egyik idő a másiknál, egyik hely a másiknál alkalmasabb a philosophálásra. Művelt nép körében, a szabadság éltető levegőjében nagyobb előmenetelt tett a philosophia is.

Na, de elég ennyi az Alap-philosophiából s ideje átmenünk a rendszer többi ágát képező kéziratokra.

Az alapított philosophia első része az elméleti philosophia. Az elméleti philos. rendszer első darabja az alaki philosophia, vagy gondolkodástan. Ez rendszerünk értelmében a gondolatoknak az okosság törvényei szerint, csupán egymással megegyezését, az alaki gondolást vagyis a gondolkodásnak csupán alakját vizsgálja, anyagát pedig csak annyiban illeti, a mennyiben az, az alaktól elváthatlan, a honnan elméleti alaki philosophiának neveztetik. Ennek anyagi okfeje: *Én gondolok*, alaki okfeje: *Én minden gondolatomban tökéletes egyezést keresek, vagy keresem a gondolkodásban való helyességet, a logikai igazságot.*

E szavakkal csak jellemezni akarjuk rendszerünk logikáját. Péterfi kézírata különben kivonata ismét Krug ily című munkájának: »*Denklehre oder Logik*« (Wien 1818. 8. I. 251. l. II. 726. l.)

Az elméleti philos. rendszerének második darabja az elméleti alaki philos. vagy *Ismerettan* (metaphisika). Ez a gondolatnak a tárgyakkal az okosság törvényei szerint való megegyezését, az anyagi, meghatározott, összetevő és tárgyas gondolkodást vagy ismeretet vizsgálja, a honnan elméleti anyagi philosophiának is neveztetik. Anyagi okfeje: *Én ismerek*. Alaki okfeje: *Én minden ismeretemben tökéletes egyezést keresek, vagy keresem az ismeretbeli helyességet, bizonyosságot, a tárgyas, anyagi vagy metaphysikai igazságot.* Ennek megfelel Krug ily című dolgozata: »*Erkenntnisslehre oder Metaphysik.*« (Wien 1818. 8-r. 468 l.) A mint ennek s a Péterfi kéziratának a tartalomjegyzékét

összehasonlítottam, rögtön feltűnt előttem itt is a hasonlóság, a mit a szöveg összevetése még jobban bebizonyított. Kivonat ez is.

Az elméleti philos. harmadik darabja az *Izléstudomány*. Krug »*Geschmackslehre oder Aesthetik*« (Wien 1818. 8-r. I. 274 l. II. 546 l.) munkája után van készítve. A rendszer ösmertetése kedvéért mondjuk el, hogy ez is a gondolatok s a tárgyak egyezését vizsgálja, de nem általában, hanem azon anyagi érdek nélküli kedvérzéshez képest, melyet a szép és felséges tárgyak külső és belső szemlélése szerez bennünk, a honnan ez is méltán neveztetik elméleti anyagi philosophiának. Anyagi okfeje: Én anyagi érdek nélkül való kedvérzéssel ösmerek. Alaki okfeje: Én minden anyagi érdeknélküli kedvérzéssel való ismereteimben tökéletes egyezést keresek, vagy keresem az ismerettárgyak megítélésében szükséges izlést vagy érzéki azaz a *aestheticai igazságot*.

Az alapított philos. másik része a gyakorlati philosophia. A gyakorlati philosophia rendszerének szintén három darabja van. Első darab a jog vagy törvénytán, mely a cselekedeteknek az okosság törvényéveli külső vagy csupán egymással megegyezését azaz csupán alakját vagy jogosságát és törvényességét vizsgálja, a nélkül, hogy azoknak céljára és indító okaira tekintene, a honnan gyakorlati alaki philosophiának neveztetik. Fő anyagi okfeje: Én úgy törekszem, mint jogos vagy törvényes lény. Alaki okfeje: Én minden törekvéseim és cselekedeteimben tökéletes egyezést keresek, hogy senki jogát meg ne bántsam, vagy keresem a cselekedetbeli külső vagy kényszerítő igazságot vagy törvényes jószágot. (V. ö. *Dikäologie oder philos. Rechtslehre*. Krug. Wien 1818. 2 k.)

A második darab az erénytan, mely a cselekedeteknek az okosság törvényével való belső megegyezését és így azoknak belső anyagát, azaz célját és indító okait vagy erkölcsiségét általában vizsgálja, a honnan gyakorlati anyagi philosophiának neveztetik. Anyagi okfeje: Én törekedem mint erkölsilény. Alaki okfeje: Én minde törekvéseimben és cseleke-

detemben keresem a törvény lelkével való tökéletes belső egyezést, vagy az akarás és cselekedetbeli belső igazságot vagy erkölcsi jóságot. (V. ö. Aretologie oder phil. Tugendlehre. Krug. Wien 1818. 8-r. 312 l.

A harmadik darab a vallásban, mely hasonlólag a törekvések s cselekedeteknek az okosság törvényeivel való megegyezését vizsgálja, de már nem általában, hanem a főjő föltételeihez való különös viszonyában, a honnan ez is gyakorlati anyagi philosophiának neveztetik. Anyagi okfeje: Én törekedem, mint vallásos lény, vagy mint az isten országa polgára. Alaki okfeje: Én a főjő valósága fölől tökéletesen meglévén győződve, annak mulhatlanul szükséges feltételei, isten léte s a halhatatlanság fölől is bizonyos vagyok és igyekezem úgy élni, hogy ezen eszközökkel minden akarásom és cselekedetem teljes egyezésben vagy összhangzásban legyenek, vagy életem minden rendében félem az istent és gyakorlom a kegyességet vagy vallásos jóságot. (V. ö. Krug Ethicotheologie oder Religionslehre. Wien 1818.)

Ime itt az egész rendszer. Az Alaphilosophiával bővebben foglalkoztunk, mert nyomtatásban is megjelent, az Alapítot philosophia tagjait már csak jellemeztük, s hogy annál hívebbek legyünk magának, Péterfinék a szavaival (az Alapphil. 237—240. lapjairól,) magukat a jellemezett kézirati munkákat átlapoztuk, s Krug idézett műveivel összevetve, nyilvánvaló lett előttünk a köztük levő rokonság. Krug a mester s Péterfi a tanítvány mindenütt, de eszes, világos fejű, szép nyelvű tanítvány, kinek a philos. e rendszerének terjesztésében kétségtelen érdemei vannak.

Könyvészet. A) Alapfilozófia. Kiadta Kibédi Péterfi Károly tordosi ev. ref. pap, magyar t. társ. I. tagja 1841. Nagyenyed. Coll. bet. 8-r. 256 l.

B) Alapított filozófia. a) Elméleti filozófia. b) Tiszta és alkalmazott gondolástan. K. ir.

2. Metafizika vagy Esméret tudományja. Marosvásárhely. 1830. K. ir.

3. Izléstudomány vagy Aesthetika. K. ir.

b) Gyakorlati filozófia. 1. Filozófiai törvénytudomány. Marosvásárhely 1829. Jun. 17. 2. Erkölstudomány M.-Vásárhely. K. ir. 3. Vallás vagy kegyesség tudományja. M.-Vásárhely. K. ir.

III. Egyéb philosophiai művek.

1. Péterfi bölcsészeti rendszerét vizsgálódó philosophiának nevezte. E rendszer szerint dolgozta ki fentebb felsorolt műveit, e rendszer szerint dolgozta ki »Népszerű Filozófiáját« is, mely, mint a fentebb elsorolt művek nagyobb része, szintén nem jutott sajtó alá. E népszerű bölcsészeti munka a bevezetésben tárgyalja a philosophia eredetét, kifejlődését, az első részben beszél az emberről és pedig mint természeti lényről, megkülönbözteti azt a többi állatoktól, beszél az emberi testről s lélekről, a vallásalakokról, a társadalmi alakokról, művelődési intézetekről, a második részben a földről, a harmadikban a testi világról, a negyedikben a lelki világról. Iránya, tárgyalási módja, nyelve ugyanaz mint az eddigi phil. műveké. A mit Péterfi addigi összes műveiben írt s tanulmányozása alatt tanult, azt írta le s beszélte el e művében röviden, összefogva a műveltebb társadalmi körök számára.

2. Van még Péterfinek egy másik phil. műve is, t. i. az Anthropologia. A criticismus az anthropológiát, mely addig a gyakorlati philos. tudományok közé számított, nem számította többé oda, hanem az előkészítő tudományok közé sorozta. Vette pedig azt szélesebb és szűkebb értelemben; szélesebb értelemben aztán értette e név alatt mindazokat az ismereteket, melyek az embernek testi, értelmi és erkölcsi természetére vonatkoznak, vagyis az egész physiologiát, psychológiát és erkölcsi anthropológiát; szűkebb értelemben pedig értette alatta az ember testi és lelki természetének tapasztalati tudományát, vagyis az u. n. elméleti anthropológiát (somatológiát s psychológiát, ez utóbbit megkülönböztetve a metaphysikai psychológiától, mely a tapasztalás mezejéből kilépve, a lélek természetét és valóságát vizsgálja. Transcendentális psychologia a Metaphysikában). L. Köteles Phil. Enc. 130. l.

A philosophiának tárgya tehát a tiszta Én, az anthropológiának a tapasztalati Én. Az anthropologia témája ez: mi az ember? Még pedig 1. külsőjére azaz testére nézve. És ekkor neveztetik Physiologiának, 2. belsejére nézve, azaz lelkének milyenségét és munkáit véve. És ekkor neveztetik Psychologia

empiricának. 3. külsejére és belsejére nézve, azaz együttvéve a testet és lelket. És ekkor nevezetik phil. anthropológiának.

Magának a Psychológiának a tartalma következő. Az első rész tanít az emberi lélekről egészséges állapotában. Az emberi lélek Physiologiája. A második rész tanít a lélek beteges állapotáról. Pathologia. Mind a két rész az emberi lélek (ismerő, érző, kívánó) tehetségei szerint három főszakaszra oszlik. Minthogy pedig a lélekjelenségek gyakran magyaráztatnak a testi változásokból: szükséges tehát ösmerni a testet vagyis a Physiológiát. Ez azonban nem tartozik a psychológiához s csak elveket szolgáltat annak a magyarázatra.

3. Hasonlag ily mellék philos. studium gyanánt szerepel e rendszer szerint a P ä d a g o g i a is. Köteles a neveléstudományt az egész philosophia közös eredményének nevezni, mely a maga elveit a philosophiából kölcsönzi. (Encykl. 138. l.) Péterfi ily tárgyú kéziratot nem hagyott hátra, de nála is bebizonyult, hogy a philosoph kedély mindig örömet fordul a nevelés felé. Nem szükség a jelennel elégedetlennek lennünk, elég egyszerűen a tökélyesbülés hite s már ott vagyunk lelkünkben a gyermekek közt, kik a jövő társadalmi életét alkotni fogják Péterfi hosszú évek során főiskolai tanító volt. Később, mikor a nyugalmas philosophálás utáni vágy Tordosra vitte, a hol, mint életrajzából láttuk, épen a mit keresett, a nyugalmat nem találta fel, közelebbi érintkezésbe jött a köznép nevelésével is.

Tordoson nem volt iskola. Ez az egykori magyar nyelv-sziget is útban volt odajutni, a hova annyi erdélyi magyar helység. »A népek khémiai olvasztó tégelyében volt már, hogy nem zetünk kimondhatatlan kárára elveszzen ez is.« Előadtuk mint állított iskolát, s mit tett azért, láttuk törekvéseit mi követte. Dévára kerülve iskolai ünnepélyességek alkalmával beszédeket tartott, sürgetve, kérve, fenyegetve a népiskolák ügyében. A katasztrófa nem borította volna el — ugymond — Erdélyt, ha a népnevelés a durva nemzedékek erkölcsét, szivét jobbbá, értelmét világosabbá tette volna. Szerinte »az ő magzatjain Rakhellel síró magyar hazát« most is csak a népiskola mentheti meg. Előtte a népiskola mindenekfelett politikai tényező.

Beszédeiben merészen rója meg az államot, hogy annyi századok óta a népnevelésért semmit sem tett, hogy a teknősbéka

is jobban halad, mint a népnevelés ügye. Pedig itt első sorban az államé a kötelesség. »Az állam is — ugymond — a népé, a király is a népé és a jövedelem is a népé.« Keserűen panaszkodik a közjövödelmek elpocsékolása felett, a melyekből semmi sem kerül a népnevelésre stb.

A nevelés célja szerinte »az önszemélyteleneket önszemélyüekké tenni.« Erről ismét, Péterfi szerint, maga a természet gondoskodik, mint az ember első nevelője. A természet hajlja s ösztönzi a gyermeket, hogy minden testi s lelki tehetségét ki-művelje. A nevelőknek a neveléssel szemben kétféle teendőjük van. Egy tagadó s egy állítólagos. A tagadólagos az, hogy a gyermek természetes fejlődésmenetét ne gátolják. Az állítólagos, hogy a fejlődés menetét önmívelőleg előmozdítsák.

Péterfi Rousseau, Basedow, Kampe stb. törekvéseire vonatkozólag megjegyzi, hogy a természetes fejlődés-menetet minden áron meg kell óvni. A magasabb iskolák nevelési eszközeiről szólva a philanthropisták s a hasonszörű pädagogokkal szemben, a görög-római képző eszközöket pártolja.

Irodalmi munkássága ez ágban inkább az iskolai politikára vonatkozik s főkép egyes alkalmi beszédek és megjegyzésekben s egy-két nevelési-ifjusági iratokban áll.

K ö n y v é s z e t. I. N é p s z e r ű p h i l o s o p h i a i v i z s g á l ó d á s az emberről és emberi társaságról, annak lakhelyéről, a földről; a testi és lelki világról. 50 ív kézirat.

T a p a s z t a l á s i e m b e r t a n. Physiologia és Anthropologia psychica s psychologia.

2. Psychologia empirica vagy tapasztaláson épült lélektudomány. Egy az időnek rövid voltához alkalmaztatott kursusban foglalva. Marosvásárhely. Apr. 16. 1819. K. ir.

3. A P ä d a g o g i á h o z. Kampe: Erkölcsi könyvecskéje. Magyarra fordítva 1813. K. ir.

Kampe: Okos magaviselet tudománya. Magyarra fordítva 1813. K. ir.

Egyházi beszédekben: A népiskola érdeme, értéke, természete és céljai. — Népiskola állítása, fentartása és segedelmezése. — Népiskola vizsgálása alkalmával tartott beszéd. (Tartattak Déván 1853.) K. ir.

IV. Nyelv- és irodalom. Történelem. Egyházi szónoklat.

1. Péterfi összes munkáin meglátszik az ő kiváló klasszikai műveltsége. Természetesen a latin irodalom áll hozzá közelebb.

Iskolai élete ezek tanulmányozásában tölt el, s ha »Horác elveszett volna, ő a nélkül, hogy egy szót vétene, leírta volna a saját emlékezetéből.«

Több éven át philos. előadásainak a nyelve is latin volt s cursusai közül is sokat kidolgozott latinul is, de a latin nyelvészetet is tanította. Ezek az okok vitték rá, hogy tanítványai számára és maga kedve töltésére a régi görög-római archaeológiával s irodalommal is foglalkozzék. Ide vonatkozó művei ismét csak kéziratok s munkásságának inkább sokoldalúságát s tanári lelkiismeretességét mutatják egyéb jelentőség nélkül.

2. A történelmi tudományokra vonatkozó dolgozatok hasonlóan kevésbé jelentékenyek. Kéziratban maradtak ezek, s mint idejüket mult iratok a szerző koszorujának hulló leveleit képezik. Szerzőjük fejlődése és hatása érdekében felemeltük szükséges.

3. Egyházi szónoklat. Péterfi nem tartozhatott a közönséges predikátorok közé. Beszédei oratori szépségekkel, hévvel, tüzzel s csinnal vannak fogalmazva. E mellett van bennök gondolat és eszme. Nem lehet itt célunk az ő predikatori munkásságát vázolni, s annál fogva csak egyes megjegyzésekre fogunk szorítkozni. Beszédeiben első sorban a tartalom hívja fel figyelmünket. Önkéntelenül is az a kérdés tolul előnkbe, hogy a philosophiával oly kiválóan foglalkozó Péterfi mint bánt el a dogmatikai nehézségekkel? Átsiklott-e, kitért-e azok előtt, vagy érvényesítette phil. criticismusát ott is? — Ez utóbbit tette, de minthogy nagyon ösmerte a papi s tanári szószék közti különbséget, a józan tapintat sohasem hagyta el. Dogmatikai iránya jellemzésére álljon itt a következő idézés: »A csodák találgatása és szórszálhasogató fejtegetése nem tartozik a keresztyén vallás valóságára. Ugyanis a szentírásnak nem betűjét kell venni, mert a betű megöl, hanem a lelkét, mely elevenít. Mint a dió vagy gesztenye jóízű, édes és olajos bele a zöld és kemény héj alatt rejlik: így az igazság erkölcsi magvai a szentírásban sokszor mielőttünk szokatlan kifejezésekben, hasonlatok és példázatok köntösében s többnyire ismeretlen körülmények és napkeleti szólásmódok borítéka alatt rejlenek. A honnan e héjakat fel kell törni, bontani, mind itt, mind amott, hogy a magvakat vagy belet ki lehessen venni.« És ismét: »Még a tiszta búza is sok poly-

vával terem, de azért a polyvát még sem eszszük meg.« A dogmatikus szempont mellett feltűnik itt a politikai. Az »Én ember vagyok«, »A szabadságról« stb. című beszédek az emberi élet legszebb attributumainak nevezik az önelhatározást. A szabadságot — szerinte — nem adhatják s el nem vehetik, az az emberrel vele született; az önkény az ördögtől van. És e szellem átvonul mindegyik beszédjén. Kivált a forradalom utáni beszédei telvék keserű tanulsággal. Mint Izrael prófétái, hirdeti ő is, hogy bűnei miatt verte meg isten az ő népét, de más oldalról hirdeti a szabadulást, a szebb jövőt. Hangot ad reményeinek s természetadta jogainkhoz való ragaszkodásának a király előtt tartott beszédében is; bár e beszéd nem oly sikerült, mint ő hiszi.

A politikai tartalom legélesebben van kialakulva az »Egyes-ség állam- és egyházban« című munkájában, hol az örök béke eszméjét fejtegetvén, az agg philosophus az állam alakulásáról, a kiváltságos osztályok, papság s főnemességről stb. majdnem az 1793-iki francia forradalom szellemében beszél. Még halotti beszédekben sem fogta el a hizelgés, mint hajdan az egyiptomi halottbirák, úgy ő is ítéletet tartott s a rideg igazságot nyilvánította a koporsók felett. (Lásd a B. Naláczy feletti beszédet.)

Beszédei alaki oldalát tekintve: Rendszeres egyházi beszédekben szigorú logikai felosztás uralkodik, elmélkedéseiben a felosztásokat mellőzi. A görög mythológiát, az ókori irodalom termékeit, egyes philosophok mondásait gyakran szereti idézni. E célból sok szemelvényt szokott volt készíteni olvasmányaiból is. Iránya lendületteljes, emelkedett. Sehol sem ír oly szépen, mint egyházi beszédekben.

Ily élet s ennyi munkásság után elmondhatjuk, hogy Péterfi bölcsészeti rendszere harmoniáját saját egyéniségében valósította s ez, azt hisszük, a legnagyobb s legigazabb dicséret, a mi őt hosszas pályája után megilleti.

K ö n y v é s z e t. I. Közönséges história. — Időszámhlási rövid történelem. — Politikai geographia. — Erdély statistikája. Országászattan. (Kéziratok M.-Vásárhelyen 1841 előtt.)

2. Régi Görögország. — Római birodalom históriája. — Római régiségek. — Horác Satyrái I. könyv 1. és 6. stb. Levelek I. k. 1—14, és 16—18. — Horác Ars poeticiájának fölbontolása. — Latin-magyar Szótár Scheller Kis lexicona szerint, de nagyobb lexicon s más nevezetes lexiconok használásával is kidolgozva 1813—1814. (100 irott ív. Felküldte Bécsbe nyomtatás végett, de elsikkadt. (Kéziratok. M.-Vásárhelyen 1841 előtt.)

3. Az emberi élet valósága és hiábavalósága. (B. Naláczy István feletti beszéd.) Kolozsvár. 1844. Ref. főisk.-ban. 4. r. 16 l. — Közönséges és alkalmi egyházi beszédek. Maros-Vásárhely. 1871. Főisk. 8-r. 485 l. — Egyesség állam és egyházban. Pest. Heckenast 8-r. 92. l. 1861. — Ünnepnapi, évszaki, közvasárnapi s egyéb alkalmi beszédek. (Kézirat.)

(Beköszöntő s búcsuzó beszédeit lásd az életrajz alatt.)

Dr. Kiss Áron.
